

РЕЦЕПЦІЇ ПРАВА — ПАРАДИГМА ЦИКЛІЧНОСТІ

Дослідження такого культурного, соціального, правового тощо феномену, як рецепція надбань культури (у тому числі, звісно й у галузі права) є неможливим без встановлення підґрунтя та сутності останнього. Тому, виходячи з того загального вихідного посилення, методологічного імперативу [1], що рецепція, як така, являє собою запозичення більш пізніми соціальними системами кращих надбань попередників, розглянемо засади дослідження появи та розвитку відповідного явища.

Пристаючи до розгляду цього питання, слід зазначити, що тривалий час історія правової та політичної думки, процеси розвитку права та держави досліджувалися у вітчизняній юриспруденції, яка розвивалася у контексті радянської юридичної науки, на методологічному підґрунті історичного матеріалізму (марксистська історична школа). Такий концептуальний підхід мав своєю основою положення про визначальну роль матеріальних виробничих сил, класової боротьби як вирішальних факторів розвитку людства. У відповідності до вчення цієї школи історія суспільства поділялась на п'ять суспільно-економічних формацій: первіснообщинний лад, рабовласницьке суспільство, феодалізм, капіталізм, комунізм, так званий «формаційний підхід».

Однак такий підхід, як і кожна наукова концепція, поряд з позитивними рисами, мав і вади. Зокрема, істотним його недоліком було те, що внаслідок тези про примат матеріальних виробничих сил у динаміці суспільства фактично ігнорувалося значення у цьому процесі людини, культури, науки. Загальна схема розвитку людства виглядала занадто спрощеною, універсальною для усіх місцевостей, племен, національностей та народів. Крім того, оскільки право розглядалось як надбудова до матеріального базису, що відповідав певному рівню розвитку виробничих сил, воно, згідно з цією концепцією, мало виникати, розвиватись і помирятися разом з певною формацією як іманентно властиве саме їй.

Якщо додати до цього, що тривалий час у суспільних науках у колишньому Радянському Союзі ця теорія розглядалась як єдино вірна, то очевидною стає повна протягом тривалого часу «занедбаність» досліджень історії світової культури та місця права у системі культурних цінностей людства.

У зв'язку з цим науковцями протягом останнього десятиліття звертається увага на необхідність більш гнучкого підходу у дослідженнях з філософії, філософії історії, історії та теорії права і держави, де одним з головних завдань методології права на її філософсько-світоглядному рівні є подолання економічно-матеріалістичного монізму у підході до аналізу права, держави та інших суспільно-політичних інституцій.

Не зупиняючись на питанні про переваги матеріалістичного та ідеалістичного учення є предметом самостійного дослідження, звернемося до визначення поняття «цивілізація», оскільки останнім часом саме «цивілізаційний» підхід активно використовується у науках, пов'язаних з дослідженням історичних процесів у

суспільстві, будучи за своєю сутністю антитезою підходу «формаційному». Оскільки нашим завданням не є спеціальне вивчення такої складної та багатоаспектної категорії, якою є цивілізація, спробуємо виділити лише головні визначальні її риси.

Насамперед, слід зазначити, що при визначенні згаданого поняття здається доцільним розрізняти світові та локальні цивілізації. Світові цивілізації — це етап у історії людства, який характеризується певним рівнем потреб, здібностей, знань, навичок та інтересів людини, технологічним та екологічним способом виробництва, устроєм політичних та суспільних відносин, рівнем розвитку духовного репродукування (відтворення); по суті йдеться про наддовгостроковий (багатовіковий) історичний цикл. Зміна світових цивілізацій відображає поступальний рух історичного процесу, саморозвиток людства. Локальні цивілізації виражають культурно-історичні, етичні, етнічні, релігійні, економіко-географічні особливості окремої країни, групи країн, етносів, які пов'язані спільною долею, відображають і віддзеркалюють ритм загально-історичного прогресу, то опиняючись у його епіцентрі, то віддаляючись від нього. Кожна локальна цивілізація має свій почерк, свій особливий ритм, який більш або менш синхронізований з ритмом світових цивілізацій [2].

Цивілізації не є статичними формами. Це динамічні утворення еволюційного типу. Вони не лише не здатні перебувати у стані спокою, але й не можуть довільно змінювати напрям свого поступального руху.

Якщо спробувати узагальнити численні точки зору відносно характеру історичного розвитку (розвитку цивілізацій), то можна, з деякою мірою умовності, об'єднати їх у дві основні концепції: 1) лінійного розвитку, 2) циклічного розвитку.

Перша з них розглядає історію людства (цивілізацій) як поступальний рух від минулого через теперішнє в майбутнє.

Такий підхід застосовувався свого часу багатьма авторами Античного світу. Зокрема, його використовували Геродот, Полібій, Тит Лівій, Марк Порцій Катон, Корнелій Непот та багато інших.

Разом із тим, теза про постійний поступальний рух уперед, від нижчої стадії розвитку до вищої, не дозволяє дати відповідь на питання про чинники повторюваності схожих стадій розвитку людства на різних етапах і у різних цивілізаціях, про повторюваність Відроджень, про запозичення — свідомі чи ні, добровільні чи вимушені — надбань попередніх цивілізацій у галузі культури, мистецтва, права тощо.

У зв'язку з цим науковцями неодноразово робилися спроби подолати схематизм розуміння історії як єдиної лінії («лінійного» розвитку), що має початок і кінець, тобто своє логічне завершення (Царство Боже у християн, комунізм у марксистів тощо).

Як альтернатива такому розумінню історії виникла теорія «циклічного розвитку» людства, що ґрунтувалась на припущенні про повторюваність схожих фаз розвитку його культури.

Деякі науковці вважають, що ця ідея сформувалась у II–I ст. до н. е. у Китаї, інші, зазначаючи її східне походження, вказують на існування власних, античних, джерел — піфагорійського вчення про метемпсихоз і стоїчного вчення про періодичне руйнування світу вогнем.

Відображення ідей про циклічність історії добре помітне у творах багатьох римських авторів.

У залежності від світогляду та уподобань того, хто розмірковував на цю тему, напрям коловороту подій міг бути оптимістичним чи песимістичним. Наприклад, оптимістична оцінка повторень і перетворень (відроджень), сподівання на відродження «золотого віку» характерні для Вергілія, Овідія, Сенеки, Тацита. Разом із тим, на повторюваність подій, але під песимістичним кутом зору, звертали увагу представники «теорії занепаду моральності» — Гай Саллюстій Крисп, Горацій, Персій, Ювенал, Лукрецій Кар, які у кругообігу життя бачили не можливість повторення кращого, а наближення людства до знищення. Усвідомлення циклічності подій, кругообігу історії знаходило цікаве своєю парадоксальністю віддзеркалення у політичному житті Риму, де під час обговорення більшості політичних реформ, новел права тощо зазвичай фігурувало два мотивування стосовно одного й того самого предмету дискусії: перше — ця реформа (норма) має бути прийнятною, оскільки вона відповідає традиціям та натурі предків, або друге — ця реформа (норма) має бути прийнятною, оскільки вона відповідає новим умовам та новим потребам, інтересам розвитку нашої держави [3].

Циклічна теорія історичного розвитку набула розповсюдження у періоди високого Відродження, Просвіти, наступні періоди, але найбільшої популярності досягла після видання Освальдом Шпенглером у 1918 р. праці «Занепад Європи» [4], де було сформульовано низку важливих аспектів ідеї повторюваності культурно-історичних типів, споріднених за структурою, та поліциклічності історичного процесу.

Праця О. Шпенглера викликала значний інтерес і стала на той час, як пізніше уїдливо зазначали деякі радянські автори, «півуофіційною біблією реакційного пруссачества» [5]. Заради справедливості, слід зазначити, що засади ідеї Освальда Шпенглера про повторюваність та поліциклічність історичного процесу значною мірою ґрунтувались на висновках Ф. Ніцше про «вічне повернення» та «переоцінку цінностей», зроблених тим на підґрунті досліджень розвитку античної культури.

Втім, і сам О. Шпенглер віддавав пальму першості Фрідріху Ніцше, про якого у захваті писав: «Коли Ніцше вперше написав слова «про переоцінку усіх цінностей», духовний рух століть, поміж яких ми живемо, знайшов, нарешті, свою формулу. Переоцінка усіх цінностей — такий внутрішній характер будь-якої цивілізації. Вона починає з того, що переробляє усі форми попередньої культури, інакше розуміє їх, інакше ними користується».

На коріння ідей О. Шпенглера звертав увагу А. Ф. Лосєв, котрий, разом із тим, дуже високо оцінив О. Шпенглера за незвичайні узагальнення, що у одній ідеї охопили і математику, і релігію, і мистецтво, і астрономію, і історію, підкреслюючи, що книга останнього, якою б парадоксальною та фантастичною вона не здавалась, має бути тепер вивчена кожним, кого хвилюють питання філософії історії і культури та філософії сучасності [6].

Положення, сформульовані О. Шпенглером, здобули активну підтримку й подальший розвиток у працях низки науковців. Зокрема, ґрунтовне дослідження циклів цивілізацій та їхнього механізму належить А. Дж. Тойнбі, методологічною

основою позиції якого розгляд історичного процесу як чергувань викликів історії та відповідей людства, що забезпечує прорив у майбутнє. Виклик, який залишився без відповіді, повторюється знову, але нездатність суспільства внаслідок втрати творчих сил, енергії тощо відповісти на виклик позбавляє його життєздатності й врешті-решт зумовлює зникнення цього суспільства з історичної арени.

За концепцією А. Тойнбі, цивілізації проходять стадії зародження, розвитку, занепаду, розпаду. Внаслідок занепаду та розпаду з'являються універсальні держави, вселенські церкви та героїчні віки. Перші виникають після занепаду цивілізацій, їх створюють елітні меншини, що обернулися на меншість, яка править. Другі — з'являються у непевні часи, що слідують за цим, вони є продуктом творчості внутрішнього пролетаріату. Героїчні віки полягають у все більшому проникненні варварів у цивілізацію, внаслідок чого вона незабаром остаточно гине, а культура, що прийшла з варварами, зростає. Діалектика таких стосунків яскраво просліджується на прикладі долі Греції III — II ст. до н. е., Римської імперії у IV–V ст. Саме при розпаді цивілізації зростають і стають визначальними їхні контакти у просторі й у часі [7].

Саме такий підхід, на нашу думку, й дає змогу пояснити феномен рецепції права.

О. Шпенглера, А. Тойнбі та їхніх послідовників було піддано критиці прихильниками теорії «лінійного» розвитку.

Однак часто густо критичні зауваження мали загальний характер, або, навпаки, в них зверталася увага на окремі неузгодженості та заперечувалися ті чи інші висновки без конструктивних пояснень повторюваності багатьох явищ в історії людства.

Мабуть, найбільш істотною спробою протиставлення лінійної теорії «циклічній» концепції були роботи К. Ясперса, котрий для пояснення феномену впливу попередніх цивілізацій на більш пізні ввів поняття «стрижневий час», маючи на увазі період, коли виникли передумови, котрі дозволили людині стати такою, як вона є, де із вражаючим успіхом йшло таке формування людського буття, котре, незалежно від певного релігійного змісту, могло стати настільки переконливим, — якщо не своєю емпіричною незаперечністю, то у всякому разі деякою емпіричною основою для Заходу, для Азії, для усіх людей взагалі, — що тим самим для усіх народів були б віднайдені загальні рамки розуміння їхньої історичної значимості. Цю вісь (стрижень) всесвітньої історії слід віднести, очевидно, до періоду близько 500 років до н. е., до того духовного процесу, який йшов між 800 та 200 рр. до н. е. Тоді відбувся найбільш різкий поворот в історії [8].

Однак спроба з'ясування проблеми сутності «стрижневого часу», так само як інші варіанти «лінійної» теорії, все ж не дає відповіді на питання про чинники повторюваності «відроджень», їхній характер та взаємозв'язок.

Тому більш конструктивною видається концепція циклічного розвитку цивілізацій з вирізненням поміж останніх — цивілізацій світових та локальних, про що згадувалось вище.

Якщо ж характеризувати структуру цивілізаційного циклу, котрий охоплює близько п'ятисот років (хоча тут можливі коливання у той чи інший бік) то вона, на нашу думку, складається з чотирьох фаз:

1) переоцінка цінностей (відбір, збереження або відкидання надбань попередньої культури);

2) стагнація (занепад або застій, протягом якого, однак, йде набирання духовних, інтелектуальних тощо сил);

3) відродження (насамперед, у гуманітарній, духовній сфері, можливо, також — у економічній, але не обов'язково);

4) реакція на відродження (звичайно пов'язана з відступом назад у тих чи інших галузях культури, духовній, політичній та ін. сферах).

На першому із згаданих етапів відбувається відбір матеріалу для рецепції вищих досягнень у галузі права; на другому — вони проходять певні «випробування на міцність», на третьому — відбувається власне рецепція права, котра, однак, може зазнати відчутних втрат на четвертому етапі, після якого починається новий цикл цивілізаційної спіралі.

Література

1. Харитонов С. О. Методологічний імператив дослідження актів кваліфікації у галузі приватного права // Методологія приватного права: Зб. наук. праць (за матеріалами наук. теорет. конф., м. Київ) / Редкол.: О. Д. Крупчан (голова) та ін. — К.: Юріком Інтер, 2003. — С. 40–44.
2. Яковец Ю. История цивилизаций. — М., 1995. — С. 53–54.
3. Культура Древнего Рима. — Т. 2. — М.: Наука, 1985. — С. 152.
4. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. — Мн., 1998.
5. Одуев С. Ф. Реакционная сущность империализма. — М., 1959. — С. 15.
6. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии. — М., 1993. — С. 38, 60.
7. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. — Т. 1. — К.: Основи, 1998. — С. 59 та наст.
8. Ясперс К. Смысл и назначение истории. — М.: Наука, 1991. — С. 32.

УДК 349.2:331.105

Г. І. Чанишева

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ У СФЕРІ ПРАЦІ

Соціальний діалог як система взаємодії зацікавлених суб'єктів розвивається на підставі взаємно розроблюваних принципів, цілей і завдань, що забезпечують досягнення соціальної згоди щодо життєво важливих інтересів. Принципи соціального діалогу характеризують його зміст, переважно переговорний характер вирішення розбіжностей, узгодження соціально-економічної політики і політики доходів, узгодження критеріїв і показників соціальної справедливості; встановлення мір гарантованого захисту інтересів усіх суб'єктів соціального діалогу; ствердження системи загальнолюдських цінностей у виробництві та в інших сферах суспільної праці; участь працівників та їх представників в управлінні організаціями.

Принципи соціального партнерства — це основні засади, ідеї, закріплені у системі трудових норм, які набувають значення загальних правил поведінки, що мають регулятивний характер [1]. На думку І. О. Снігірової, основні принципи соціального партнерства — це найбільш суттєві основоположні ідеї та положення, на яких базується соціальне партнерство [2]. Під принципами со-